

HEMELBESTORMERS

GEHEIMEN VAN HET GEWELF IN DE GROTE KERK NAARDEN

COLOFON

Uitgave

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com
i.s.m.

Stichting Grote Kerk Naarden
info@grotekerknaarden.nl
www.grotekerknaarden.nl

Auteurs

Jan Greven
Marchien den Hertog
Froukje Holtrop
Anton Kos
Herman Pleij
Joost Röselaers

Eindredactie

Marchien den Hertog

Beeldredactie

Froukje Holtrop

Vormgeving

Marinka Reuten Ontwerpen

© 2021 WBOOKS Zwolle / de auteurs

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

ISBN 978 94 625 8449 5
NUR 680, 693

Mede mogelijk gemaakt door
het Mondriaanfonds

HEMELBESTORMERS

GEHEIMEN VAN HET GEWELF IN DE GROTE KERK NAARDEN

MARCHIEN DEN HERTOEG EN FROUKJE HOLTROP

Het steigereffect

Het beschilderde gewelf van Grote Kerk Naarden zou je tot afgelopen jaar een goed bewaard geheim kunnen noemen. Veel mensen wisten niet dat er zich bovenin de kerk zo'n bijzondere schat bevindt. Vanaf de vloer beneden, 25 meter lager, zie je de afbeeldingen wel, maar ze blijven op afstand.

De coronacrisis bood ons als Stichting Grote Kerk Naarden, beheerder van het rijksmonument en verantwoordelijk voor de programmering, een *window of opportunity*. Het gebouw stond leeg, dus konden we in samenwerking met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed een conditieonderzoek laten uitvoeren. Er kwam een steigervloer voor restauratieteam én publiek. En zo stonden we ineens oog in oog met de schilderingen. Hoe vaker we ze zagen, hoe mooier we ze vonden.

Er was de afgelopen jaren gesproken over de staat van het gewelf. Het onderzoek moest ons een onderlegger bieden bij de vraag: wel of niet restaureren in de toekomst? De Stichting besloot naar aanleiding van de bevindingen om in te zetten op restauratie in 2024. De werving voor die klus is inmiddels gestart, want we hebben hulp en middelen nodig om dit te realiseren.

In afwachting van de restauratie proberen we in dit boek iets dichterbij het geheim van het gewelf te komen. Met onze culturele programma's maar ook als thuisbasis van de Protestantse Gemeente, is de kerk een plek voor beleving en beschouwing. Daarom vonden we het belangrijk om niet alleen met een (kunst)historische, maar ook met theologische blik naar het gewelf te kijken.

Dit boek heeft in zekere zin de vorm van de kerk zelf. We beginnen en eindigen het met een essay. Aan het begin, bij wijze van spreken binnenkomend bij de ingang onder de toren, vertelt Neerlandicus Herman Pleij over het geloof in de Middeleeuwen. Aan het einde, in de koorsluiting schrijft theoloog Jan Greven hoe het gewelf hem nu inspireert. De panelen zelf vormen het hart: eerst die uit het Nieuwe Testament, vervolgens de prefiguraties uit het Oude. Door de tussenliggende bladzijden rechtop te zetten, kunt u de bij elkaar horende panelen naast elkaar zien. Ze worden beschreven door een kunsthistoricus en een theoloog.

FOTO WILLEMIJN REIJNTJES

In de tussenliggende hoofdstukken, de ‘zijbeuken’ is een beschrijving van de bouw, financiering en uitvoering van het gewelf, latere restauraties en het recente onderzoek opgenomen.

We spreken onze grote dank uit aan alle mensen die de makers van het boek hebben gevoed en geholpen: Micha Leeftang (Museum Catharijneconvent); Bernice Crijns (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed); Carol Pottasch (Mauritshuis); Paul van Duin (Rijksmuseum); Lennart Heuvelman (predikant Protestantse Gemeente te Naarden) en de bevolgen vrijwilliger Jan van Tuin, die veel over het gewelf publiceerde.

De steiger is weg, de schilderingen verheffen zich weer hoog boven onze hoofden. Wij weten inmiddels welke schat we in huis hebben. En we kunnen niet wachten die over een paar jaar weer van dichtbij te begroeten.

Ellen Snoep, directeur Stichting Grote Kerk Naarden

FOTO LÉONTINE LAMERS, 2018

De bouw van een kerk

In de vroege geschiedenis van Naarden wisselen voorspoed en destructie elkaar af. Na zo'n verwoesting verhuist het stadje zelfs enkele kilometers verderop, weg van de oprukkende Zuiderzee. In dit nieuwe Naarden wordt de Grote Kerk zoals we die nu kennen gebouwd, met geld van lokale boeren. Ook de beschildering van het gewelf wordt gesponsord, door prominente inwoners van Naarden en gildes van de lakennijverheid, die de stad haar rijkdom bezorgt. Anton Kos

Laken en visafslag

In heel West-Europa komen tussen de elfde en vijftiende eeuw steden tot stand. Doorslaggevend voor stadsvorming is de wens van landsheren om een politiek en economisch machtscentrum in te richten, ter versterking van hun machtsgebied en bevestiging van hun positie. De vorm van zo'n stad is geënt op een kasteel; muren met rondgangen, wachttorens en versterkte poorten.

Een beetje middeleeuwse stad heeft economische groeimogelijkheden, een strategische ligging en ondernemers. Oud-Naarden heeft ze alle drie. Sinds 1342 beschikt Naarden over het visstapelrecht; het recht om alle in Holland en Friesland aan wal gebrachte op zee gevangen vis tussen Vecht en IJssel af te slaan op een visveiling. Er meren daarom veel schepen af in het stadje, uit Hoorn, Enkhuizen, Alkmaar, Amersfoort en zelfs Vlieland. Oud-Naarden is ook goed bereikbaar over land, waar opgeworpen heuvels zicht bieden op wat er uit de verte komt.

De Graaf van Holland verleent circa 1330 stadsrechten: een verzameling voorrechten en afspraken die Oud-Naarden juridisch losweekt van het platteland. De stad krijgt een eigen bestuur, regelgeving en rechtspraak. Daarna neemt het aantal inwoners snel toe, vooral door de komst van koop- en ambachtslieden. Maar de voorspoed duurt niet lang. Oud-Naarden krijgt al snel de rekening gepresenteerd van een ingewikkelde strijd om de macht in de graafschappen Holland en Zeeland: de Hoekse en Kabeljauwse twisten. Het conflict start zelfs in Naarden, als Hoekse edelen in 1351 de stad binnenvallen en haar tot de grond toe afbranden.

PANELEN NOORDKANT

JUDASKUS

BESPOTTING JEZUS

DUBBELE ADELAAR
WAPEN VAN NAARDEN

EENHOORN MET VERFKUIP
VAN DE WOLVERVERS

PAUW MET TANG,

ST. AGATHA

VOETBOOGSCHUTTERS

ST. JORIS

ST. CHRISTOPHORUS

LEGENDE ST. JORIS EN DE DRAAK

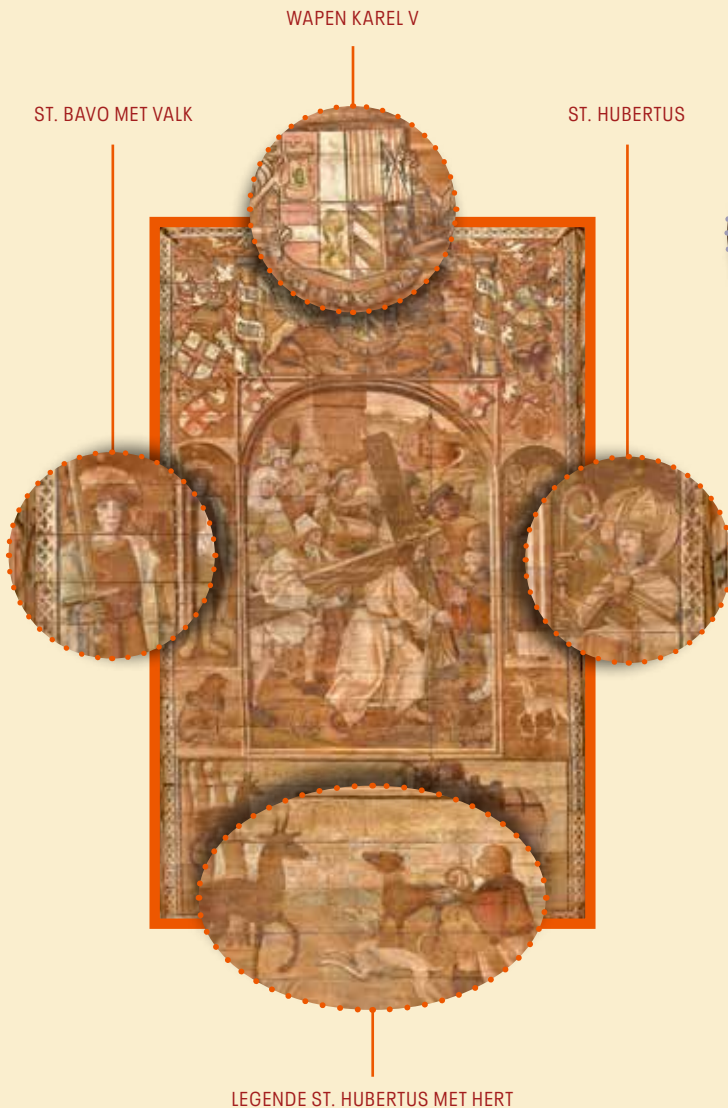
WOLVERVERS

Op *De Judaskus* staat links, gedragen door een pauw, een wapenschild waarop een tang is afgebeeld – een attribuut van Sint-Agatha, de beschermheilige van het verversgilde. Rechts staat, gedragen door een eenhoorn, een wapen waarop een kuit staat, een werktuig van de ververs.

VOETBOOGSCHUTTERS

Op *De bespotting van Jezus* en vinden we attributen van voetboogschutters. Op de balk tussen de vakken vier en vijf staat het wapen van Sint-Joris, patroonheilige van de kruisboogschutters: een rood kruis op een wit veld. Verder zien we bovenaan vier kruisbogen én onderaan Sint-Joris die vecht met de draak. Rechts in het midden staat de heilige Christophorus met het Christuskind. Christophorus beschermt gelovigen tegen een onverwachte dood, maar is ook beschermheilige van timmerlieden en schilders. Het zou kunnen dat zijn afbeelding verwijst naar het huistimmermansgilde.

KRUISDRAGING

KAREL V

Het paneel *De Kruisdraging* is waarschijnlijk geschonken door Karel V; niet alleen prijkt zijn groot-grafelijk wapen erop, ook zijn devies *Plus ultra* (steeds verder) is afgebeeld. De jachttaferelen in de randen verwijzen naar dat typische adellijke vermaak, symbool van hoofse dapperheid en militaire bekwaamheid.

GRAFLEGGING

DE FAMILIE DEYN

De panelen *De graflegging* en *Jona en de walvis* bevatten een wapen met een zwaan of gans van de bekende familie Deyn, die veel Naardense notabelen leverde. Bij *De graflegging* is het vermoeden dat de geknielde vrouw die Jezus' hand vasthoudt en de man rechtsachter het paneel hebben geschonken. Zij zijn wellicht ook afkomstig uit de familie Deyn. *De uitstorting van de Heilige Geest* en *Mozes ontvangt de Wet* hebben hetzelfde wapen en huiskerk als het Jona-paneel en zijn vermoedelijk door dezelfde schenkers bekostigd.

Jona en de walvis

DE KUNSTHISTORICUS

Drie dagen in de buik van een vis

Uit een middeleeuws koggeschip hangt een blote man boven een vis met opengesperde bek. De man is Jona, die ongehoorzaam is geweest aan God. Daarom komt het schip waar hij aan boord is terecht in zwaar onweer. Als de opvarenden door hebben dat Jona de oorzaak is, gooien ze hem overboord. Drie dagen verblijft hij in de buik van de vis. Als Jona berouw toont, spuugt die hem weer op het land. Jezus zelf noemt dit verhaal een prefiguratie van de drie dagen dat hij in zijn graf verblijft, voordat hij opstaat uit de dood.

Net als de golven geeft het bollende zeil aan dat het flink stormt. Om die reden is het linker zeil gereefd. Het wit van het zeil rijmt met de witte lijkwade van Jezus op het overliggende paneel. Zowel Jezus als Jona zijn naakt. Je ziet goed hoe de schilder de mannen met schaduwwerking spieren en ribben heeft gegeven – het verraaft het begin van de renaissance. In Michelangelo's Sixtijnse Kapel nemen mensen soms onmogelijke poses aan om maar die spieren te laten zien.

Rechts op de boot kijkt een man met snor je recht aan. Een grapje van de schilder? Het is ieder geval een manier om de toeschouwer het verhaal binnen te trekken.

Echt gevaarlijk ziet de vis er niet uit, hij heeft de vriendelijke ogen van een labrador. Een monster met opengesperde bek, zoals de middeleeuwers vaak de hellepoort verbeelden, zien we hier niet.

DE THEOLOOG

Jona daalt af in de diepte van de dood

Sta op, en ga! Jona wordt geroepen naar de stad Nineve te gaan, in het hart van het Assyrische rijk, om de inwoners aan te spreken op hun gedrag. Maar hij onttrekt zich aan de roeping en stapt op een boot om te vluchten. Eenmaal op zee woedt er een storm. Ten einde raad werpen de zeelieden loten, om erachter te komen wie ze zo in de problemen heeft gebracht.

Het lot valt op Jona. Hij beseft dat hij zich moet opofferen. *Neem mij op en gooi mij in zee, zodat de zee van jullie aflaat. Want door mij is deze storm over jullie gekomen.* Er zit niks anders op. Jona wordt in de zee gejonast. Van je een twee drie, in godsnaam. Terstond staat de zee stil. In grote opluchting offeren de zeelieden dank aan God.

Jona zinkt en zinkt en daalt af in de diepte van de dood. Maar je weet al, dat het goed komt. Want de stem die tot hem geroepen heeft, *Sta op, en ga!*, blijft roepen. Het wordt na elke Goede Vrijdag weer Pasen.

De duif die alles zag

Vijf eeuwen geschiedenis

De beeldtaal van het gewelf die de middeleeuwse gelovige feilloos kon lezen, begrijpen wij nu niet meer vanzelf. En toch is de Grote Kerk nog steeds een plek van zingeving, waar zowel gelovigen als ongelovigen geraakt worden. Vijf eeuwen geschiedenis zijn duidelijk voel- en soms ook zichtbaar. En de muziek van 'huiscomponist' Bach is een bijna symbiotische partner van het gewelf geworden. *Marchien den Hertog*

Het voorlopig onderzoek is afgerond. Het team pakt zijn spullen in en daalt de steiger af. Even mochten zij en de bezoekers dicht bij het beschilderde tongewelf zijn, het heeft enkele van zijn geheimen onthuld. En de beelden op de panelen zijn vrienden geworden: de verraste Abner/ Amasa, die in zijn rug wordt gestoken. De besnorde man op Jona's koggeschip. De voeten van een hemelvarende Jezus. De Heilige Geest in de vorm van een duif.

Toen vijfhonderd jaar geleden de schilders hun spullen inpakten en de planken over de balken werden weggehaald, kon de Sint-Vituskerk haar werk gaan doen als parochiekerk voor Naarden en omgeving. Hoog boven het koor zou de duif in het paneel over de uitstorting van de Heilige Geest vijf eeuwen geschiedenis onder zich zien voorbij gaan.

Wij kennen kerken als oases van rust, een plek om de stilte te zoeken. Maar ze zijn bedoeld als gebruiksvoorwerp. Het middelpunt van de gemeenschap, waar iedereen in en uit loopt. Er hebben in de Grote Kerk soldaten geëxerceerd, hier is de brandspuit gestald, en de lijkkoets. Er is gedoopt, getrouwd en begraven. Hier collecteren de potvaders voor de Naardense armen. Hier ook vergaderen de Erfgooiers, die de bouw financierden, als er weer eens conflicten zijn over land.

'God bescherm deze kerk voor elk gevaar', schrijven de schilders als afscheid op de trek-balk. Dat doet God slechts luttele decennia. Door haar centrale functie is de kerk ook de plek waar de klappen vallen. Laten we haar bewogen geschiedenis eens langslopen aan de hand van de littekens die deze heeft achtergelaten.

HEMELBESTORMERS

GEHEIMEN VAN HET GEWELF IN DE GROTE KERK NAARDEN

MARCHIEN DEN HERTOEG EN FROUKJE HOLTROP

Het lijkt een vriendelijke begroeting, een omhelzing bijna. Het gezicht van de man rechts is vol vertrouwen. Hij legt zijn hand op de arm van zijn metgezel – op het punt hem te kussen? Maar de ogen van zijn kompaan vertellen een ander verhaal. Die weten dat zijn linkerhand op ditzelfde moment een dolk steekt in de rug van zijn vriend.

We staan oog in oog met de Middeleeuwen – en een van de dramatische verhalen uit het Oude Testament. Onder het dak van Grote Kerk Naarden, beroemd door de jaarlijkse opvoering van de Mattheus Passion, bevindt zich een houten gewelf dat tussen 1510 en 1518 is beschilderd met bijbelse taferelen. In 2020 en '21 konden we even heel dichtbij komen, toen er een steiger in de kerk stond om de conditie van de schilderingen te onderzoeken. Hun artistieke kwaliteit is lang onderschat, maar kenners worden steeds enthousiaster. Nu spreken kunsthistorici over de Sixtijnse Kapel van het noorden.

In *Hemelbestormers* proberen restauratoren, (kunst)historici en theologen het geheim van het gewelf te ontrafelen. Wat zijn de eerste resultaten van het onderzoek? Wie financierde de schilderingen, en hoe zijn ze uitgevoerd? Wat zijn de afwegingen geweest bij restauraties in het verleden? Wat moest de middeleeuwse gelovige van de afbeeldingen leren? En wat kunnen de verhalen over verraad, liefde, geloof en trouw nog betekenen voor de bezoeker van nu?

Met bijdragen van Herman Pleij, Anton Kos, Joost Röselaers, Roos Keppler, Hinke Sigmond, en Jan Greven.

Marchien den Hertog is hoofdredacteur van *Haagse Historie* en doet research voor televisiedocumentaires. Eerder maakte ze *Andere Tijden in het dorp* en *Andere Tijden achter het aanrecht*.

Froukje Holtrop is kunsthistoricus. Ze is auteur en beeldredacteur voor *Ons Amsterdam* en diverse historische publicaties. In 2019 schreef ze *150 jaar Kerk in Joppe. Onze Lieve Vrouw ten Hemelopneming*.

9 789462 584495

WWW.WBOOKS.COM

